

גדי ביאליק

בתי ספר ייחודיים

האומץ להרהר ולערער על המובן מאליו

Unique Schools

The Courage to Rethink and Reshape the Common and Obvious Educational Path

Author: Gadi Bialik

מחבר: גדי ביאליק, המכללה האקדמית לחברה ואמנויות ASA; אוניברסיטת תל אביב

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכות אקדמיות: שרה שמעוני, יהודית שטיימן

עורכת טקסט ולשון: מיכל קירזנר-אפלבוים

עורכת לשון אחראית: עדי רופא

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: אורית לידרמן

צילום תמונת העטיפה: יואב דוניץ

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,
נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, דורון נידרלנד, יעל פישר, שי פרוגל

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ששולב
בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות.
אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

כל הזכויות לשיר של רחל חלפי שמורות לאקו"ם.

מסת"ב: 4-172-530-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תש"ף/2020

טל': 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: אופסט טל בע"מ

הצהרת כוונות / רחל חלפי

זְהוּ נִסְיוֹן לְהַקִּים חֶדֶר בְּתוֹךְ הַיָּם
זְהוּ נִסְיוֹן לְרַבֵּעַ אֶת הַמַּעֲגָל
לְבָרָא סְפוּר מִתּוֹךְ שְׁתִיקַת הַסֵּלַע
זְהוּ נִסְיוֹן לְבַלֵּעַ רוּחַ
לְהִשְׁתַּגֵּעַ עַל מֵה
שְׂאִינֹו רְאוּי לְהִשְׁתַּגֵּעַ עָלָיו
זְהוּ נִסְיוֹן לְקַשֵּׁר מִיָּם
לְכַלֵּל קֶשֶׁר קְבוּעַ
זְהוּ נִסְיוֹן לְכַלֵּא תֵהוּ בְּתוֹךְ רְבוּעַ
זְהוּ נִסְיוֹן הַגִּיוֹנִי בְּהַחֲלִיט
זְהוּ נִסְיוֹן מַעֲשֵׂי
הַיִּיתִי אוֹמְרַת
עִם סְבוּיִים טוֹבִים

(מתוך: **מקלעת השמש**, 2002)

תוכן העניינים

7	פתח דבר .....
	שער ראשון - בתי ספר ייחודיים בין עבר, הווה ועתיד: קווים לדמותו של שינוי חינוכי משמעותי
17	פרק 1: בחיפוש אחר הגדרה.....
35	פרק 2: השורשים ההיסטוריים של הייחודיות החינוכית בישראל.....
48	פרק 3: ייחודיות גלוקלית: קווי השפעה ודמיון לבתי ספר ייחודיים בארצות הברית ובבריטניה.....
60	פרק 4: ההיבט של המדיניות: הכוחות המעצבים את תופעת הייחודיות החינוכית בישראל.....
78	פרק 5: הצצה נדירה לנקודת המבט של מייסדי הייחודיות: שיקולים ומניעים בתהליך ההקמה.....
	שער שני - על חינוך בכל צבעי הקשת: פרקי ייחודיות חינוכית בישראל 2019 (בשיתוף איילת גיל-רוזן)
95	הקדמה.....
101	פרק 6: ייחודיות פרוגרסיבית בחינוך: חינוך דמוקרטי, פתוח ודיאלוגי.....
115	פרק 7: בתי ספר חקלאיים.....
130	פרק 8: בתי ספר ברוח ערכי תנועת העבודה.....
146	פרק 9: בתי ספר בעלי ייחודיות תוכנית: אומנויות, טבע וסביבה ומדעים.....
165	פרק 10: בתי ספר אנתרופוסופיים.....
179	פרק 11: חינוך ייחודי לפלורליזם ולרב-תרבותיות.....
196	פרק 12: חינוך ייחודי דתי-לאומי: רשתות נעם וצביה.....
204	פרק 13: חינוך ייחודי דתי-אורתודוקסי.....
226	עם הפנים לעתיד - צועדים בדרך חדשה: על פיתוח ייחודיות ציבורית עמוקה.....
243	רשימת מקורות.....
265	תקציר באנגלית.....

בסוף שנת 2000 השתחררתי משירות קבע ממושך בצבא, חדור בכוונה עזה להקים בית ספר חדש, שונה, ייחודי. בבית הספר הזה, כך חלמתי, יזכו ילדי העתידיים לחינוך אחר, שונה בתוכנו ובאופן הנחלתו מזה שחוויתי כילד בבתי הספר הממלכתיים-ציבוריים שלמדתי בהם. אומנם באופן אישי לא היו לי זיכרונות קשים מדי או טראומטיים מתקופת בית הספר, אולם החוויה הלימודית שחוויתי לאורך 12 שנות לימוד, הצטיירה כתפלה וכבלתי מועילה ברובה. החדגוניות היום-יומית, תחושת היעדר המשמעות והתכלית וחוסר הערך שייחסתי לפעולות לימודיות וחינוכיות בולטות, הותירו טעם של החמצה. לבית הספר לא היה חלק בתחושת ההתפתחות והלמידה האמיתית שחוויתי בשנות ילדותי ונעוריי. זו הגיעה ממשפחתי החמה והמצמיחה, מהעולם החברתי שהיה לי למפלט ומהחינוך הבלתי-פורמלי שבט הצופים, שמילא את שעות אחרי הצהריים אך גם פלש לא אחת, בהיעדר עניין אמיתי אחר, לאמצע יום הלימודים הבית-ספרי.

הרהורי על ה"מובן מאליו" שאפיין את בית הספר המסורתי שהכרתי וניסיוני המעשי לערער על החדגוניות וחוסר המשמעות והערך ולהקים בית ספר אחר וייחודי שיציע עניין, משמעות ולמידה אחרת, הובילו אותי עד מהרה לשתי מסקנות עיקריות. המסקנה הראשונה הייתה שהקמת בית ספר בעל רוח אחרת וייחודית כרוכה בהקדשת מאמצים רבים לפן הכלכלי-העסקי. היעדר התמיכה מצד המערכת הציבורית חייב אותי לנקוט יוזמות עצמאיות ופרטיות כגון גיוס משאבים כספיים. המסקנה השנייה הייתה כי לשם הקמת בית ספר כזה, עליי להרחיב את הידע שלי בנושא בתי ספר "ייחודיים", אחד הביטויים המסקרנים והמשמעותיים של חדשנות ושינוי חינוכי בישראל ובעולם המערבי בעשורים האחרונים. מסקנה זו הייתה המניע ליציאתי ללימודים אקדמיים ולהשתלבותי זמן קצר לאחר מכן במסלול הישיר לתואר שלישי באוניברסיטת תל אביב. יצאתי למסע של מחקר אקדמי במטרה להעמיק את הבנתי האישית, אך גם להרחיב את הידע הקיים בנוגע למאפיינים השונים של החינוך הייחודי שביקשתי לייסד. המחקר ויצירת הידע נתפסו בעיניי כשלב זמני בדרך להקמה המעשית. כך לפחות חשבתי אז.

במהלך המסע המחקרי שיצאתי אליו, התפתח דיאלוג ערכי ביני לבין נחקריי הרבים ואף ביני לבין עצמי בניסיון להבין את מהותה של תופעת בתי הספר הייחודיים שבחרתי לחקור. האם מדובר בבתי ספר ציבוריים? האם מדובר בבתי ספר פרטיים? או שמא פרטיים למחצה? האם מדובר בבתי ספר שפרשו מן הממלכתיות, או שמא בבתי ספר שביקשו לעצב את הממלכתיות מחדש? האם זהו חינוך ליחידים סגולה, או שמא סגולה לחינוך משמעותי לכול? שאלות אלו ואחרות והדילמות הערכיות הרבות הכרוכות בהן, חידדו את המתח הפנימי שזיהיתי בבתי הספר הייחודיים. מחד גיסא, היה גלום בהם סיכוי למשמעות חינוכית ולעשייה חינוכית חדשנית ובעלת ערך. מאידך גיסא, כפי שמוריי באקדמיה טענו באופן משכנע ביותר ומעוגן במחקרים, בשל מאפייניהם הפרטיים הם ביטאו פגיעה ביסודות החברתיים של החינוך, כגון שוויון וסולידריות חברתית. העדפת צד אחד בוויכוח הערכי והמדעי בנושא נראתה לי כהכרעה בלתי אפשרית.

ממצאי מחקר הדוקטורט שלי, שעליו מבוסס חלקו הגדול של ספר זה בנושא הייחודיות החינוכית,¹ אכן הבהירו לי עד מהרה כי נדרשת דרך חדשה ומשולבת. יש למצוא דרך ביניים רעיונית ומעשית, שמחברת את המשמעות הייחודית והערך החינוכי המהותי של בתי הספר הייחודיים עם הערכים החברתיים של שוויון וסולידריות שהחינוך הציבורי שומר עליהם. נדרשת אם כן דרך ייחודית-ציבורית מהותית. ברוח הפתגם הידוע "חכם השביל מן ההולך בו", הקשבתי רוב קשב להכוונה שהציעה לי הדרך. עזבתי את המסלול המעשי של הקמת בית הספר הייחודי שחלמתי עליו, ובמקביל השארתי מאחוריי את המחקר הבסיסי והתאורטי שעסקתי בו במשך למעלה מעשור. יצאתי לדרך חדשה ומשולבת של מחקר יישומי (תהליך סדור של מחקר ופיתוח שכולל תוצר יישומי ולא רק יצירת ידע תאורטי), בניסיון לפתח מודל של חינוך ייחודי-ציבורי מהותי ומשמעותי, ובה בעת להעמיק ולהבין מדעית אילו תנאים נדרשים לצמיחתו המיטבית. נאמן לדרכי המשולבת, ספר זה יבקש לשלב בין הסגנון ומאפייני השפה של כל אחד משני העולמות, האקדמי-תאורטי והמעשי-ציבורי. הספר אף שם לעצמו שתי מטרות משולבות שפונות לשני קהלים מוגדרים. המטרה הראשונה היא

1 ספר זה מתבסס על הממצאים והמסקנות מעבודת הגמר שלי לתואר שלישי באוניברסיטת תל אביב, שנעשתה בהנחיית פרופ' יובל דרור ופרופ' דן גבתון מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב. כותרת העבודה הייתה "שיח מדיניות החינוך בישראל כפי שהוא מיוצג בסיפורי ההקמה של בתי ספר ייחודיים המסופרים על ידי המנהלים המייסדים" (ביאליק, 2012).

להניח, באופן מקיף וכולל, את תשתית הידע העדכנית ביותר בנושא ייחודיות חינוכית. מטרה זו תתבטא בעיקר בשער הראשון של הספר, שפונה באופן מובהק יותר אל קהל אנשי המחקר בחינוך וכן אל אנשי החינוך המקצועיים בשטח. שער זה יכול לתרום להבנת התופעה של ייחודיות חינוכית ולהכשיר את הקרקע לניתוח תאורטי ומעשי של תהליכי פיתוח ייחודיות עמוקה, המשמשת ציר מארגן עבור מכלול הפעילות הבית-ספרית.

המטרה השנייה היא להציע סקירה רחבה ותמונת מצב עדכנית של סוגי הייחודיות החינוכית הפועלים כיום בשדה החינוך בישראל. מטרה זו, שתתבטא בשער השני של הספר, פונה בנוסף לקהל היעד שציניתי לעיל, גם לציבור ההורים הרחב כבעלי עניין מרכזיים במערכת החינוך. שער זה מבקש להניח תשתית של ידע בסיסי ונגיש לכול על אודות המגוון החינוכי הייחודי הפועם ונושם בלב מערכת החינוך בישראל. ההנחה היא שידע עשיר ונגיש בנושא יוכל לאפשר לכל חלקי החברה בישראל להשתתף בצורה שוויונית בדיון הציבורי החשוב על סוג זה של בתי ספר וכן להיות גורמים פעילים בתביעת זכותם השווה לחינוך בעל ייחודיות עמוקה ומהותית במסגרת החינוך הציבורי.

השער הראשון, שהוא, כאמור, בעל נופך אקדמי ותאורטי יותר, יניח את התשתית הרעיונית והמחקרית לעולם הייחודיות החינוכית.

הפרק הראשון בשער יתמודד עם היעדר הגדרה בהירה וסדורה לתופעה המכונה בית ספר ייחודי. בפרק אתמודד גם עם העובדה שכחלק מהפיכת המושג "ייחודיות חינוכית" למושג רווח ומוכר ולשם נרדף לשינוי ולחדשנות חינוכית ברמה המערכתית, קיימים לא מעט דגמים חינוכיים המתהדרים בשם "ייחודי" ומספרם אף הולך וגדל. אי לכך, אבהיר גם אילו בתי ספר אינם נכללים במסגרת ההגדרה של ייחודיות חינוכית שאנסח, אף אם הם מכנים את עצמם ייחודיים, ולפיכך הספר לא יעסוק בהם. בלי להקדים את המאוחר, הספר מתמקד בבתי הספר בעלי הייחודיות המהותית והעמוקה, שבפעולתם ניכר גם המתח בין מרכיבים ציבוריים ופרטיים, מתח שחוויתי באופן אישי כשיצאתי למסע ההקמה של בית ספר ייחודי.

הפרק השני יסקור את השורשים ההיסטוריים והרעיוניים שהובילו לצמיחת הייחודיות החינוכית בישראל. בפרק יוצג סיפור צמיחתם של בתי הספר הייחודיים החל מסוף שנות השבעים של המאה ה-20 והקשר שלו לתהליכי השינוי שעברה החברה בישראל באותה תקופה. בה בעת יוצגו השורשים המוקדמים של התופעה, שמקורותיהם עוד לפני קום המדינה ושמתוכם צמח בהמשך סוג חינוך זה.

הפרק השלישי יציב את תופעת החינוך הייחודי בישראל כחלק ממגמה כלל-עולמית של הקמת בתי ספר ייחודיים בעלי מאפיינים ציבוריים-פרטיים. הגלוקליות של הייחודיות החינוכית בישראל תשווה לייחודיות החינוכית שצמחה החל משנות השישים של המאה ה-20 בארצות הברית ומאוחר יותר גם בבריטניה. הצגת דגמי הייחודיות מן העולם תאפשר להעמיק את ההבנה של הדגמים הישראליים תוך בחינת קווי הדמיון והשוני ביניהם.

הפרק הרביעי יציג את התופעה מנקודת המבט של מדיניות החינוך. הפרק יציע שתי נקודות מבט להבנת הכוחות הפוליטיים המעצבים את שדה הייחודיות החינוכית בארץ הן ברמת המשילות הן ברמת השטח. נקודת המבט הראשונה סוקרת את המדיניות בנושא ובעיקר את נירות העמדה הרבים שעסקו בו בהזמנת משרד החינוך. נקודת המבט השנייה, ה"שיחית" (במובן של discourse), שמתמקדת ביחסי הכוחות ובאינטרסים המעצבים בפועל את המדיניות, תציג את כללי הפעולה הסמויים שמעצבים בפועל את שדה הייחודיות החינוכית בישראל. **הפרק החמישי** והאחרון בשער זה יאפשר הצצה נדירה לקולות המקוריים שמאחורי הקמת בתי הספר הייחודיים בעשורים האחרונים בישראל. בפרק יוצגו מגוון קהילות המקימים ומערכות השיקולים הערכיים והמעשיים שלהם, לצד האופן שבו הם מתארים את קובעי המדיניות החינוכית ואת הדינמיקה ביניהם, שמעצבת בסופו של דבר את המציאות החינוכית-ייחודית בשדה החינוך. הפרק מתבסס על ניתוח ראיונות עומק רבים שערכתי בנושא, והוא מאפשר הבנה מורכבת ומעמיקה של תופעת הייחודיות החינוכית בישראל.

השער השני, שנכתב עם איילת גיל-רוזן כשותפה מרכזית ובסיוע שותפות נוספות למחקר ולכתיבה, נועד להציג את מהפכת הייחודיות החינוכית העמוקה ההולכת ומתרחבת בשטח, על גווניה וסוגיה, במטרה להביא אותה למודעות הציבורית ולהכניסה לתוך השיח הציבורי. השער מקדיש פרק נפרד לכל אחד מסוגי הייחודיות העמוקה הקיימים בשדה והצובעים אותו בצבעים חינוכיים עזים ומסעירים. תמונת המצב המוצגת בפרקי השער ממחישה עד כמה מהפכת החינוך הייחודי נוכחת בשטח ובעלת שורשים עמוקים בכל חלקי המערכת החינוכית בישראל. לצד זאת, הצגת שלל סוגי הייחודיות, על הרעיונות העמוקים שמעצבים אותם ועל תהליכי ההרהור והערעור על ה"מובן מאליו" הבית-ספרי שהם מעזים להציע, תמחיש גם את כברת הדרך הארוכה שהחינוך הציבורי צריך עדיין לצעוד כדי להיות ייחודי באופן עמוק, כולל ומהותי.

פרקו האחרון של הספר, עם הפנים לעתיד, מציע הצצה ייחודית לתהליך המעשי ולמצאי הניסוי החינוכי שהתקיים בעיר רעננה בשנים 2011-2019. הניסוי נועד לעצב בכל העיר חינוך ציבורי לחלוטין בעל ייחודיות עמוקה. הוא התבסס על מסקנתי מניתוח המדיניות שהוצג בשער הראשון, בדבר הצורך בדרך חדשה ואמינית שמרחיקה מעבר לחלוקה המסורתית בין חינוך ציבורי לבין חינוך ייחודי (המזוהה לא אחת כפרטי הן בספרות המקצועית והן בעיני הציבור הרחב, בשל מאפייני התנהלות שונים כגון גיוס כספים פרטיים למימון פעולתו השוטפת של המוסד החינוכי). חזון הדרך החדשה יוצג כעתיד אפשרי שעולם הייחודיות החינוכית יכול לצעוד לעברו. באמצעות התאוריה, הכלים של פיתוח מנהיגות אותנטית וקיום תהליך מנוהל וסדור של מחקר ופיתוח, העיר ביקשה להגשים את תמונת העתיד האפשרית של הדרך החדשה הייחודית-ציבורית בכל מערכת החינוך שלה. בכך היא אפשרה למדינת ישראל כולה למידה חשובה על ההיתכנות המעשית כמו גם על אתגריה של דרך מהפכנית זו.

כמדינה שמאז הקמתה העזה להציע חינוך יצירתי חדשני וייחודי ובה בעת ציבורי, שוויוני וסולידרי, ראוי שמדינת ישראל תישיר מבט אל ההווה ואל העתיד ותצעד צעד נוסף קדימה בדרך החדשה של חינוך ציבורי לחלוטין, אך בעל ייחודיות עמוקה ומשמעותית. דרוש לנו חינוך שיענה על הצורך הגדל בחדשנות ובמשמעות ייחודית במאה ה-21 עתירת האתגרים, אך יהיה רלוונטי גם לאתגרים החברתיים הבווערים בחברה שיסודות הסולידריות והשוויון בה מתערערים. דרוש לנו חינוך ציבורי-ייחודי שכל אחד מאיתנו ישמח להפקיד בידיו את ילדיו.

תודות

רבים וטובים תרמו למסע המחקרי-יישומי שספר זה מתבסס עליו, ואני מבקש להודות להם על כך.

למנחי עבודת הגמר שלי לתואר שלישי, שעל ממצאיה ומסקנותיה מתבסס חלק גדול מספר זה, פרופ' יובל דרור ופרופ' דן גבתון מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב; לשופטי המחקר, כלת פרס ישראל לחינוך פרופ' מרים בן פרץ מאוניברסיטת חיפה ופרופ' אבנר בן עמוס מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב; למנחה עבודת הבתר-דוקטורט שלי, פרופ' גד יאיר, ראש המכון לחקר הטיפוח בחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים, שליווה את פיתוח מחקר הפעולה ברעננה אשר התבסס על ממצאי מחקר הדוקטורט; לאיילת גיל-רונון, שהייתה עוזרת מחקר שלי במהלך כתיבת הדוקטורט ושותפה

מרכזית לכתובת השער השני בספר זה; לעוזרות ושותפות מחקר נוספות, לי רובינשטיין (בשלב הדוקטורט) ואילה שלו (בשלב העריכה לספר), שנטלו חלק בעיצוב ובכתיבה של פרקי השער השני בהנחייתי (הערות תודה לשותפות נוספות שתמרו לכתיבה של חלקים נוספים משולבות בפרקים עצמם).

המחקר נכתב בסיוע מלגות נדיבות: מהמסלול לדוקטורט ישיר בבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב ומקרה פרס דן דוד אשר העניקה לי מלגה בתחום המנהיגות מטעמו של טוני בלייר, זוכה הפרס לשנת 2009.

מחקר הפעולה שמתבסס על מסקנות מחקר הדוקטורט ומהווה בסיס לפרק אחרית הדבר, לא היה יכול להתממש ללא חזונו האמץ ושותפותם של מנהיגות ומנהיגי הרשות המקומית בעיר רעננה פורצת הדרך, שהוכרה לראשונה בישראל כ"עיר ניסוי", ושל שותפי הדרך ממשרד החינוך: ראשת מינהל החינוך ומנכ"לית העירייה לשעבר מיכל הירש נגרי וראשת מינהל החינוך לשעבר נורית דנינו, נשות החזון והמעשה שהובילו באומץ את הניסוי; ראשי עיריית רעננה בזמן עריכת המחקר נחום חופרי שאיפשר את היציאה לדרך הניסוי, זאב בילסקי שהוביל את העיר במרבית תקופת הניסוי והיה גורם מרכזי להמשכותו, איתן גינזבורג ממלא מקום ראש העיר וחיים ברוידא, ראש העיר שאפשר את הניסוי בשנתו האחרונה ובמעבר משלב הניסוי לשלב ההפצה של ממצאיו; מתכללת הניסוי ומנהלת מרכז ההכשרה והפיתוח המקצועי "דרך רעננה" שנולד במסגרת הניסוי ומשמש כגוף מרכזי להמשך יישום ממצאיו - איילת דליות; מפקחות ומפקחי העיר ממשרד החינוך והמפקחת המתכללת לאורך מרבית תקופת הניסוי - רויטל אייזנברג; הנהגת אגף מחקר ופיתוח, ניסויים וזממות במשרד החינוך, בהובלת גנית וינשטיין ומחליפתה מירב זרביב ובשיתוף חסי רן, דנה ישראלי, ד"ר תמי ז'יטלני, רבקה קרן ושי רוזנברג שליוו את הניסוי מטעם האגף בתקופות השונות; וכמובן כל מנהלות היחידות והמחלקות במינהל החינוך ברשות ומנהלות ומנהלי מוסדות החינוך בעיר שהסכימו לקחת חלק בניסוי החינוכי והובילו אותו בשטח הלכה למעשה. לעיצוב שדה המחקר בתחום הייחודיות העמוקה שותפה גם המנהיגות החינוכית במצפה רמון, שהיוותה שדה ניסוי שני לצד רעננה, שדה שנוהל בשותפות ייחודית שנרקמה לתקופה בין שתי הרשויות המרוחקות: יואב דוניץ, ראש אגף שח"ק במועצה שהעז לחלום ולממש את הפיכת מצפה רמון ל"עיר ניסוי" שנייה בישראל - אחד מצילומיו מעוררי ההשראה מעטרים את כריכת ספר זה; ומחליפתו יעל אדר, שהוסיפה מניסיונה המקצועי הרב למימוש

החלום; ראש המועצה, המנהיג ואיש החזון רוני מרציאנו-מרום; מנהלת הפסג"ה הייחודית במצפה רמון ורד ג'רפי; מנהלת התיכון הרב-תרבותי "השלום" מרים אורנשטיין דה מלאך; וכמובן גם מנהלות ומנהלי מוסדות החינוך ויחידות אגף שח"ק ברשות שהשתתפו בניסוי החינוכי.

עוד אבקש להודות לשותפיי למהלכי ההתערבות של פיתוח ייחודיות עמוקה המבוססת על מנהיגות אותנטית: ברעננה - יעל שוורצברג, נועה שפי, מעין כפיר ונועה זנדבנק, מובילות ההתערבות מהמכון לחינוך דמוקרטי, וצוות המנחים והמנחות שפעל איתן, ובמצפה רמון - כרמית סלונים, שותפה ותיקה להוראה ולשיח המקצועי בנושא שינוי חינוכי וחברתי מאוניברסיטת תל אביב, וכן לצוות של חברת מסעות המחקר והפיתוח Invia שהמשיך בעבודת ליווי המסע הניסויי. תודה גם לחברתי עו"ד יעל כפרי מאוניברסיטת תל אביב על ההתייחסות להיבט המשפטי של ספר זה.

תודתי שלוחה גם לאלו שסייעו להוציא ספר זה לאור ולאפשר לידיע שבו להשתלב בשיח החינוכי והציבורי בישראל: לפרופ' חן שכטר מאוניברסיטת בר אילן ולד"ר לטם פרי חזן מאוניברסיטת חיפה, שופטי כתב היד מטעם הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, שהערותיהם החכמות והנדיבות תרמו רבות לדיוק ולבהירות של הספר; לראשי ההוצאה ד"ר יהודית שטיימן ומחליפה ד"ר דודו רוטמן שקיבלו את כתב היד לפרסום; לד"ר שרה שמעוני, עורכת אקדמית בנושאי פסיכולוגיה ומדעי החברה, שליוותה את צעדיו הראשונים של הספר בהוצאה ואשר הערותיה הנבונות תרמו רבות לאיכותו; לרכזת ההוצאה החרוצה חני שושתרי שסייעה בצדדים המינהליים; לעורכת הלשונית מיכל קירזנר-אפלבוים שלימדה אותי שיעור חשוב בהנגשה נכונה של מילים ורעיונות לקוראים; עבודתה המקצועית ניכרת בכל דף מדפי ספר זה; לעדי רופא, עורכת לשון אחראית שתרמה רבות לשלבים הסופיים של העבודה על הספר; ולעורכת הגרפית המוכשרת אורית לידרמן.

אבקש להודות לעוד שורה ארוכה של חברות וחברים לדרך שתרמו בדרכים שונות למחקר ולספר זה, ולצערי קצרה היריעה מלציין את כולם בשמותיהם. כל אלו תודתי העמוקה!

אחרונים אך ראשונים אבקש להודות למשפחתי: לאימי פנינה שהייתה ועודה המורה החשובה ביותר שלי למחשבה ולמעשה החינוכי הייחודי; לאבי אריאל ז"ל שבצניעותו ובמסירותו היה שותף לסלילת דרכי החינוכית בשבט הצופים ובבית; לילדיי ומורי המעשיים לחינוך - שחר, אורי ועמית - הסיבות האמיתיות

לבחירתני לעסוק בחינוך ייחודי; ולבת זוגי וחברתי לחיים מיטל, שמשלימה אותי ביציבות, בשקט, בשיחה חכמה ובתמיכה אין-סופית במסע המאתגר לא אחת בעקבות החינוך האחר. כולכם עבורי קרקע יציבה למחקר ולמעשה. הספר מוקדש לכם באהבה אין קץ.